

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ

© Кукарцев О., 2007

Досліджено інституціональні механізми регіональної політики в контексті оптимізації державно-територіального устрою і забезпечення інтеграції держави як фундаментальної політичної спільності. Розглядається зарубіжний досвід децентралізації та централізації влади в процесі узгодження центральних та регіональних інтересів у державі.

The institutional machinery of regional policy is investigated in context of optimization of state-territorial system and ensuring of state integration as fundamental political community. The foreign experience of power centralization and decentralization during the process of agreement of central and regional interests in the state are viewed.

Постановка та актуальність проблеми. Проблеми оптимальності державно-територіального устрою життєво важливі для будь-якої сучасної держави. Важко переоцінити актуальність цього питання для України, яка перебуває в процесі реформування своєї політичної системи і потребує створення стрункої системи організації влади, гармонізації відносин між різними її рівнями, що виключає можливість для будь-якого тиску, який виходить за рамки закону, вищих ешелонів на прийняття нижчими рівнями управління будь-яких незаконних рішень. Одним з головних аспектів цього процесу є реструктуризація територіальної організації влади в державі та оптимізація регіональної політики.

Головним об'єктом дослідження державної регіональної політики є відносини між центром (державою загалом) і регіонами (територіями) як один з ключових напрямків державної політики, поряд із зовнішньою, соціальною, економічною тощо [3]. В рамках регіональної політики регламентуються взаємозв'язки між центром та регіонами, визначаються права і повноваження адміністративних одиниць; формується своя практика впливу центру на регіони і, навпаки, регіонів на центр.

Аналізуючи сучасні загальносвітові тенденції державного будівництва, можна побачити, що ефективність інтеграції територій і регулювання регіональних ситуацій і проблем в державі прямо залежить від балансу політики розмежування компетенцій і політики узгодження інтересів. Політична історія різних країн переконує в тому, що стійкість будь-якого державного устрою та його спроможність до змін залежать від здатності підтримувати баланс відцентрових і доцентрових тенденцій, баланс інтересів у централізації та децентралізації влади.

Стан наукового дослідження проблеми. Останні десятиліття характеризуються зростанням антипатії до централізму та бюрократизації. Процеси регіоналізації та розвитку місцевого самоврядування спричинили появу досліджень, що розглядають питання політико-організаційних форм на регіональному та державному рівнях, побудові відносин між ними. Серед зарубіжних дослідників насамперед слід згадати праці Р. Даля [16; 17], Д. Елазара [18; 19], М. Кітінга [20],

Д. Андерсена [15], С. Роккана [21], Р. Туровського [13] та ін. В Україні дослідженнями проблеми займаються С. Телешун [13], С. Максименко [11], Р. Колишко [6], К. Линьов [10] та ін.

Мета роботи – розкрити інституціональні механізми регіональної політики. **Завдання дослідження:** 1) розглянути особливості узгодження центральних і регіональних інтересів в державі; 2) проаналізувати співвідношення між процесами централізації та децентралізації у різних державах світу.

Виклад основного матеріалу. «Централізація» і «децентралізація» є основоположними принципами побудови будь-якої складної організаційної системи та управління нею [10]. В організаційній теорії управління за аксіому прийнято те, що завжди є функції або частина функцій, які практично доцільно централізувати (зосередити в одному органі або місці), і такі, які так само доцільно роззосередити.

Відзначимо у зв'язку з цим, що слова «централізація» і «децентралізація» утворені від одного кореня (від лат. *centrum* – «центр кола»), позначають два різноспрямовані процеси, явища. Централізація – зосередження чогось в одних руках (в одному місці, в одному органі тощо); при цьому виникає поняття «центр», яким визначають місце зосередження будь-якої діяльності або вищий (для своєї ієрархічної системи) орган влади. Децентралізація, навпаки, – скасування або послаблення одноосібних функцій центру з появою цих функцій в інших організаційних структурах, які мають певну самостійність.

Саме на такому загальному фундаменті ґрунтуються такі різні доктрини, як, наприклад, «розподіл влад» або «співіснування виключної та спільної компетенцій». Як зазначає В. Лексін, централізація не є первісне наділення центру усіма можливими повноваженнями та ресурсами у повному розмаїтті та обсязі; як правило, первісна децентралізація передбачається як природна умова створення складних організаційних систем, вона одразу ж закладається у їхню будову, але це не знімає необхідності подальших децентралізуючих дій, під час яких початкова схема доводиться до технологічного (робочого) стану або здійснюються додаткові розмежування між «центром» і «суб'єктами децентралізації» [9].

Складною (і завжди політично забарвленою) проблемою стає знаходження балансу переваг та недоліків централізації і децентралізації. При цьому не потребують доказів серйозні наслідки перекосу в один чи інший бік. Якщо децентралізація стає всеосяжною, тобто центр фактично зникає або стає номінальним, то повністю деформується й відповідна система. Замість попереднього центру виникає декілька нових (за такою схемою, наприклад, відбувається розпад складно побудованих держав: унітарна держава перетворюється у федеративну, остання – у конфедерацію, на місці якої згодом створюється багато самостійних держав); у будь-якій цілісній системі децентралізація доцільна лише доти, доки є центр. Як тільки централізується «усе» (зникають або стають номінальними «суб'єкти децентралізації»), виникає не просто унітарна, але й тоталітарна за організацією управління (а зрештою, за духом) держава.

У сучасному світі достатньо очевидно стає ефективність децентралізації. Досвід державного будівництва в різних країнах свідчить про справедливість формули «менше етатизму – менше сепаратизму». Політична емансипація регіонів спричиняє отримання територіями від держави більш високого рівня автономії, але в обмін на відмову від сецесії, на збереження державної єдності і загальних правил політичної гри.

Для кожної конкретної країни, у якій відбувається децентралізація державної влади, властива власна оригінальна модель цього процесу, що враховує історичний досвід і національні традиції. Але є й загальні властивості децентралізації: незалежність від форми державного устрою; чітке законодавче розмежування функцій та повноважень між різними рівнями управління;

цілеспрямований розвиток розгалуженої системи місцевого самоврядування; самостійність органів місцевого самоврядування у фінансовій сфері, фінансова підтримка з боку держави; законодавче врегулювання взаємовідносин у сфері соціального управління [5, с. 52]. У разі практичного втілення в життя, постійного розвитку і удосконалення всієї сукупності сутнісних ознак децентралізації забезпечується децентралізоване ухвалення рішень, яке, як зафіксовано у Всесвітній Декларації місцевого самоврядування [2] та Європейській Хартії місцевого самоврядування [4], зменшує переваженість центру, а також поліпшує і прискорює урядові дії, надає життєвості новим інститутам і збільшує ймовірність того, що створені відповідні служби за сприятливих умов підтримуватимуться та розвиватимуться.

Розвиток процесу децентралізації вимагає системного підходу до відносин «центр-регіони», який дає змогу аналізувати стан і динаміку у балансі відносин між політико-географічними рівнями. Центр являє собою підсистему загальнодержавного контролю та управління. У цієї підсистеми є свої імперативи – цілісність території держави, забезпечення єдиної загальнодержавної політики. Вона прагне створити управлінську вертикаль, яка пронизує усі політико-географічні (управлінські) рівні і забезпечує їхню чітку субординацію. Локальна територія, своєю чергою, є підсистемою забезпечення регіонального інтересу. Її імператив – самостійне вирішення місцевих питань. Для цього вона прагне створити управлінську автономію, власний політичний підпростір, незалежний за певними параметрами від центру [13].

Баланс відносин між центром і територією визначає стан держави. Збереження субординації за наявності автономії регіонів дає змогу забезпечити єдність і саме існування держави. Її сила як суб'єкта світової політики визначається не тим, наскільки вона децентралізована, а тим, наскільки ефективно вона змогла забезпечити баланс між імперативними інтересами центру і регіонів і відповідно, наскільки її «відволікають» внутрішні проблеми. Перебій у цій системі означає розпад, втрату території.

Розглянемо конкретні особливості системи «центр-регіони», яка передбачає певний баланс центральних і регіональних інтересів. Спочатку проаналізуємо ситуацію на власне регіональному рівні – співвідношення управління територіями, що здійснюється центром, і регіонального самоврядування, що уможливило визначити рівень і характер централізації/регіоналізації державної влади.

Децентралізація насамперед і найчастіше розуміється як розвинута, виборна регіональна влада, яка має більш-менш широкую компетенцію. Особливо яскраво така влада виражена там, де вона виразно персоніфікована, тобто в країнах, де першою особою в регіоні є всенародно обраний губернатор. Передусім це є характеристикою регіонів у державах, які прийняли американську модель федералізму: США, Аргентині, Бразилії, Венесуелі, Мексиці, а також Мікронезії і «новітніх» африканських федераціях – Нігерії та Судані.

Причому у деяких країнах дуже жорстко визначається обов'язкова належність губернатора до його регіону через використання цензів осідлості. Так, у Мікронезії штати використовують найвищі бар'єри проти проникнення «варягів». Обмеження діють і у Мексиці: губернатор має бути уродженцем штату або прожити на його території п'ять років.

У тих країнах, де на регіональному рівні діє парламентська модель (тобто легіслатура формує регіональний уряд), регіональна влада також доволі добре персоніфікована через місцевих прем'єрів, обраних парламентами. Ця ситуація найбільш характерна для центрально-європейських федерацій: в Австрії діють губернатори, в Німеччині міністри-президенти (або бургомістри в Берліні, Гамбурзі та Бремені), в Швейцарії голови державних (урядових) рад. Як наголошують деякі дослідники, наявність регіонального парламенту є обов'язковим елементом регіонального самоврядування і само по собі визначає силу регіональної влади [13].

Парламентська система регіонального самоврядування використовується й у деяких інших країнах: скрізь є законодавча (представницька) та виконавча влади, діяльність і компетенція яких й визначають ступінь децентралізації. Наприклад, в Іспанії, яка федерацією не є, автономні області

мають свою асамблею та урядову раду. В ПАР з її глибокою децентралізацією у кожній провінції є своя легіслатура і прем'єр-міністр.

Виборну владу в регіонах передбачає також європейська модель унітаризму з розвинутим місцевим самоврядуванням. Так, у Нідерландах цю функцію виконують провінційні штати, в Італії – обласні ради, в Португалії – асамблеї, у Франції – регіональні ради тощо. В останні роки відбулася відчутна децентралізація у Великій Британії, де Шотландія, Північна Ірландія та Вельс набули особливих прав, створивши власні парламенти. У Шотландії законодавчі збори мають пріоритетні повноваження у сфері економічного розвитку, охорони здоров'я, освіти, будівництва житла, соціальних програм і правосуддя (плюс усі залишкові повноваження, не закріплені за центральним урядом). Ці території отримали право представництва у Європейському Союзі, а за Шотландією було визнане право мати представника у Брюсселі. Модель місцевого самоуправління в Греції передбачає вибори в номах (адміністративні одиниці першого порядку) не тільки представницьких органів влади, а й перших осіб – номархів. Схожа система місцевого самоврядування працює й у Японії, де у префектурах обираються асамблеї та губернатори.

Отже, виборна регіональна влада – обов'язкова характеристика децентралізації і важливий інститут, що забезпечує реалізацію регіонального політичного інтересу. Водночас баланс відносин «центр-регіони» передбачає створення спеціальних інститутів централізованого контролю або обмеження регіонального самоврядування. У більш ліберальних федераціях основний механізм пов'язаний з розмежуванням повноважень: кожний рівень влади має свою компетенцію і працює в рамках окресленого поля, взаємодіючи один з одним щодо предметів спільного ведення.

Але в країнах, де рівень політичної стабільності нижчий, де сильно розвинутий сепаратизм, існує потреба у спеціальних методах контролю за регіональною виборною владою. До цього з інших причин приходять й більш ліберальні, але водночас унітарні держави, де центр забезпечує жорсткішу субординацію управлінських рівнів.

Як наслідок сама структура регіональної влади часто відображає баланс між інтересами центру і регіонів. Виникає характерний дуалізм регіональної влади, в якій на одному рівні представлені інститути, підконтрольні центру, та інститути виборного самоврядування.

Дуалізм регіональної влади особливо характерний для унітарних держав з розвиненим регіональним самоврядуванням. Це зрозуміло, оскільки тут держава має забезпечити жорсткіший централізований контроль. Влада на рівні регіону тут поєднує централізовані та самоврядні інститути. Типовим вважається приклад Франції, де на рівні регіону діють призначений центром регіональний комісар республіки (префект-координатор) і генеральна рада, яка обирається населенням. Ця модель так чи інакше відтворюється у багатьох європейських державах – Італії (урядовий комісар від центру, обласна рада і виконавчий орган – джунта на чолі з головою від регіону), Португалії (представник уряду і регіональна асамблея з жунтою), Швеції (губернатор, призначений центром, і місцевий парламент – ландстінг) і більш децентралізованих Нідерландах (провінційні штати являють собою місцеву легіслатуру, виконавчу владу очолює королівський комісар, але до неї входять чотири представники від регіонального парламенту).

У федераціях поряд з дуалізмом регіональної влади співвідношення інтересів центру і регіонів забезпечується за допомогою особливих механізмів обрання/призначення губернаторів. Так, у ситуації з призначенням губернаторів забезпечується врахування думки регіону. На Коморських островах, згідно з конституцією 1996 р., губернатор острова мав призначатися президентом країни з числа трьох кандидатів, рекомендованих радою острова. У чотирьох штатах Малайзії губернатор призначається верховним правителем країни за рекомендацією головного міністра штату.

У поодиноких випадках держава використовує важелі впливу на губернаторські вибори, впроваджуючи обмеження. Цікавим є приклад Судану, де інститут губернаторських виборів з'явився нещодавно. З метою стабілізувати процес конституція країни передбачила, що на вибори виставляються три кандидатури, визначені президентом країни з шести варіантів, запропонованих спеціальною колегією.

Але найбільше розповсюдження отримують не механізми обмеження свободи вибору на кшталт Судану, а механізми централізованого контролю за діяльністю виборної влади. У

федеративних державах їх об'єднує загальне поняття «федеральне втручання». Його сенс полягає у тимчасовому позбавленні конфліктного регіону управлінської автономії в інтересах загальнодержавної та регіональної стабільності.

Серед важливих елементів системи забезпечення балансу відносин між центром і регіонами слід також відзначити можливість співучасті регіонів в управлінні державою. Практично загальноприйнятим політичним механізмом, який регулює представництво регіональних інтересів на загальнодержавному рівні, є бікамералізм. Цей термін використовується для позначення наявності у національному парламенті спеціальної «другої, або верхньої» палати, яка, як правило, не має первинних представницьких функцій і відіграє меншу роль у законодавчому та управлінському процесі. Здебільшого такі органи називаються «сенатами», проте зустрічаються й інші назви [8].

«Палата регіонів» є провідним інститутом забезпечення регіональних інтересів на рівні держави, наявність якого створює ефект дуалізму тепер вже центральної влади. Порівнюючи цю ситуацію з описаною вище специфікою формування регіональної влади, можна говорити про взаємопроникнення центральної і регіональної влади, які становлять політичний каркас територіально-державного будівництва [13].

Двопалатні системи найчастіше зустрічаються серед федеративних держав, оскільки вони змушені шукати механізм узгодження загальнонаціональних інтересів з інтересами суб'єктів федерації. Утім бікамералізм розвивається й у деяких унітарних державах, які мають доволі складну регіональну будову і глибші традиції регіоналізму: Велика Британія, Італія, Іспанія, Франція, Польща та ін. У цих країнах друга палата виконує контрольну функцію по відношенню до першої палати. Там представлені інтереси не тільки партій, але й територій [14]. Наприклад, установча влада французького парламенту розподілена між Національними зборами і Сенатом, причому Сенат складається з представників провінцій. Сенатори обираються виборщиками, тобто депутатами, генеральними радниками, регіональними радниками і делегатами муніципальних рад департаментів і репрезентують інтереси регіонів.

Здебільшого непрямо обрані другі палати ґрунтуються на рівному представництві територіальних одиниць. Насамперед це відноситься до федеративних держав (там нерідко передбачаються й особливі норми представництва для федеральних територій) наприклад, до Ефіопії, Пакистану та Росії [7, с. 405–445]. Однак той самий принцип діє й у деяких унітарних державах, таких як Конго, Намібія і ПАР.

В інших випадках розподіл місць у другій палаті відбувається відповідно до чисельності населення, як у Австрії, Франції, Мавританії та Нідерландах. Проте, як вважає ірландський вчений Джон Коуклі, далеко не завжди можна провести чітке розмежування між територіальним принципом і принципом населеності у питаннях представництва: зустрічаються випадки, коли одиницею представництва є територія, але при розподілі місць у палаті частково враховується й чисельність населення [8]. Приклади – Федеральна рада Німеччини, де кількість наділених правом голосу представників окремих земель коливається від 3 до 6 залежно (але не пропорційно) від чисельності населення, і Палата народів Боснії та Герцеговини, де Республіка Сербська має п'ять представників, а Боснійсько-Хорватська федерація – 10 (по п'ять від Боснії та Хорватії).

Роль регіонів також може бути акцентована при вирішенні такого важливого питання, як вибори глави держави. У тих федеративних державах, де прямі президентські вибори не практикуються, для цієї мети створюються спеціальні колегії виборщиків, склад яких визначається у тому числі або виключно за нормативами регіонального представництва: виходить, що президента обирають не громадяни, а регіони. Класичний приклад – американські виборщики, які представляють штати згідно з визначеними квотами. Саме голоси виборщиків, а по суті – штатів визначають долю президентського крісла. Практикується й форма колегії виборщиків у складі депутатів національного і регіонального парламентів (Німеччина, Пакистан).

Неабияке значення має участь у національній політиці регіональних партій. Вони мають різну генезу, географію, політичну вагу, соціальну базу, однак загальними умовами/факторами появи таких партій виступають історичні обставини, виражений особливий регіональний інтерес (збереження етнічної самобутності, соціально-економічний інтерес тощо), розвинена, патріотично налаштована і здатна до відтворення регіональна еліта, зрештою, зовнішні чинники (наприклад, криза національної ідентичності). За допомогою цих партій регіон намагається забезпечити гарантоване лобіювання своїх інтересів у національному парламенті, зокрема у тій палаті, яка за способом формування не є «регіональною».

Участь регіональних партій у загальнодержавному політичному процесі помітна, нехай не на перших ролях, у таких державах, як Аргентина, Італія, Велика Британія та ін. У Західній Європі формування і спектр діяльності регіональних партій свідчить про подальше поглиблення тенденцій регіоналізації країн; італійський «лігізм» є, окрім того, й свідченням ерозії традиційної національної партійно-політичної системи.

Можна виділити декілька найбільш характерних типів регіональних партій: «етнічні» партії (Квебек у Канаді, Бретань, Ельзас, Корсіка, Аквітанія у Франції, Південний Тіроль, Валле д'Аоста, Фріулі-Венеція-Джулія в Італії, Країна Басків в Іспанії та інші); макрорегіональні партії (лігісти Італії, Партія реформ, яка представляє західні провінції Канади); регіональні соціально-політичні рухи на Півдні Європи; зрештою, німецький феномен – Християнсько-Соціальний союз як регіонально-федеральна партія [1].

За відсутності регіональних партій територіальна своєрідність може проявитися у механізмах формування центральних органів. Наприклад, вплив регіонів на центр також може забезпечуватись різними формулами справедливого розподілу центральної влади між регіональними представниками. Так, за наявності президента і віце-президента може бути законодавчо визначена їхня належність до різних регіонів (Мікронезія, Танзанія).

Це питання набуває принципового значення у деяких поліетнічних державах, де за єдиною схемою може визначатися національно-регіональне представництво в центральних органах влади. За таким принципом, наприклад, побудований державний устрій Лівану, у якому мир між конфесіями підтримується завдяки національному пакту – договору між громадами, згідно з яким державні посади розподіляються залежно від кількості прихильників тієї чи іншої релігійної общини. Відтак у цій країні президентом може бути тільки представник релігійної більшості (станом за переписом населення в 1932 р.) – християнин-мароніт, головою парламенту – мусульманин-шиїт, а главою уряду – мусульманин-суніт тощо.

У федераціях, де державоутворювальними суб'єктами є етнокультурні групи, регулюється етнічний склад федеральних органів влади. В Швейцарії, наприклад, семеро членів Федеральної ради мають представляти різні кантони, причому прийнято, щоб один з них був франкофоном, ще один – представником італомовного населення. В уряді Бельгії, наприклад, передбачена рівна кількість міністрів фламандців та валлонів (без врахування прем'єр-міністра).

У деяких країнах створюються колективні органи управління, які включають представників і навіть голів регіонів. Така ситуація особливо характерна для федерацій, які являють собою союз монархій. У них рада монархів виглядає як логічне завершення політичної системи. В ОАЕ діє Вища рада, до складу якої входять усі правителі еміратів. Аналогічно у Малайзії верховним органом влади є Рада правителів, до якої входять спадкові правителі і губернатори решти штатів (причому тільки спадкові правителі мають право голосувати і, зокрема, обирають із своїх лав верховного правителя Малайзії та його заступника). У Боснії та Герцеговині вища влада належить президії, до якої входять три виборних представники від основних етноконфесійних груп: тут регіональний принцип формування центральної влади зміщується та перекривається етнічним.

У більш складних за своєю структурою федераціях, особливо з менш розвиненою регіональною ідентичністю, створення таких колективних органів управління, переважно недоцільне. Але є цікавий

досвід існування дорадчих органів, до складу яких входять представники центру і регіонів. У цьому зв'язку найбільш цікавим є досвід Німеччини, де регулярно збираються конференція голів урядів федерації та земель і конференція голів парламентів федерації та земель. Такі структури є важливим майданчиком для узгодження федеральних та регіональних інтересів. Цей досвід використовується й у сусідній Австрії, де так само практикуються спільні комісії і конференції.

Висновки. Отже, загальною тенденцією регіональної політики як у федеративних, так і в унітарних державах є оптимізація відносин між центром і територіями, пошук балансу між ними. Основні параметри, що визначають баланс відносин «центр-регіони», пов'язані з упорядкуванням взаємовідносин між центральною та регіональною владами, їх переплетенням і взаємопроникненням. З одного боку, держава, проводячи децентралізацію, тими чи іншими способами забезпечує присутність та вплив центру на рівні регіональної влади, з іншого, – регіони різними способами отримують можливість прямої участі у діяльності центральної влади.

1. Бусыгина И.М. *Территориальный фактор в европейском сознании* // *Космополис*. Зима 2002–2003. – №2. – URL: <http://www.rami.ru/cosmopolis/archives/2/busygina.html>. 2. *Всесвітня Декларація місцевого самоврядування* // *Місцеве та регіональне самоврядування в Україні*. – К., 1995. – Вип.1-2 (6-7). – С.65–69. 3. Глухачов Є.Ф. *Правові аспекти регіональної політики в Україні* // *Регіональна політика в Україні: Стан та перспективи розвитку: Міжнародна науково-практична конференція (2000 р., 24–25 травня; Харків)* – С. 24–28. 4. *Європейська Хартія місцевого самоврядування (Офіційний переклад)*. – URL: <http://www.niss.gov.ua/book/varnaly/008.htm>. 5. Кваша А.П. *Децентралізація: проблеми і доцільність реалізації* // *Регіональна політика в Україні: Стан та перспективи розвитку: Міжнародна науково-практична конференція (2000 р., 24–25 травня; Харків)* – С.50–55. 6. Колишко Р.А. *Децентралізація публічної влади в унітарній державі: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.01 / Інститут міжнар. відносин Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка*. – К., 2003. – URL: www.nbu.gov.ua/. 7. *Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий*. – К., 1996. – 544 с. 8. Коукли Дж. *Двухпалатность и разделение властей в современных государствах* // *ПОЛИС*. – 1997. – №3. – с.148–168. 9. Лексин В.Н. *Пространство власти и мир человека* // – URL: www.hse.ru/journals/wrldross/vol05_1/lexin.pdf. 10. Линьов К.О. *Централізація, децентралізація та нелінійність у державному управлінні: Автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Національна академія держ. управління при Президенті України*. – К., 2004. – URL: www.nbu.gov.ua/. 11. *Регіональна політика в країнах Європи / За ред. С. Максименка*. – К., 2000. – 69 с. 12. Телешун С. *Державний устрій України: проблеми теорії і практики: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. – К., 2000. – URL: www.nbu.gov.ua/. 13. Туровский Р.Ф. *Баланс отношений „центр-регионы” как основа территориально-государственного строительства* // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – №12; 2004. – №1 – URL: <http://www.regionalistica.ru/library/rft19.php>. 14. *Федерализм в России и в мире / Под ред. П.С. Хакумова, Б.Л. Железнова*. – Казань, 2004. – 168 с. 15. Anderson J. 'Questions of Democracy, Territoriality and Globalization', in J. Anderson (ed) (2002) *Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings*, Routledge. – London and New York, 2002. – Pp. 6–38. 16. Dahl, R. *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control*. – New Haven and London Yale University Press, 1983. – 232 p. 17. Dahl R., Tufte E. *Size and Democracy*. Stanford University press. – Stanford, California, 1973. – 148 p. 18. Elazar D. *Governing Peoples and Territories*. Philadelphia, Institute for the Study of Human Issues, 1982. – 350 p. 19. Elazar D. J. *Exploring Federalism*. Tuscaloosa, 1987. – 108 p. 20. Keating M. *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Changes* (Edward Elgar, 1998). – 242 p. 21. Rokkan S. *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe*. – Oxford University Press, 1999. – 440 pp.